

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ & ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΛΥΚΕΙΩΝ
ΤΕΤΑΡΤΗ 3 ΙΟΥΝΙΟΥ 2026
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ

A1.α.

1. Σωστό
2. Λάθος

A1.β.

- i) Η αντωνυμία «αὐτοῖς» αναφέρεται στις φράσεις «ἐν τοῖς συναλλάγμασι», «ἐν τοῖς δεινοῖς», «περὶ τὰς ἐπιθυμίας» και «περὶ τὰς ὀργάς».
- ii) Η αντωνυμία «τούτων» αναφέρεται στη λέξη «τὰς ἐνεργείας».

B1. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιχείρημα που αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιῶσιν ἀγαθοὺς»). Έτσι, αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά («καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλη»). Πρωταρχικός στόχος όλων των νομοθετών, και άρα και των πολιτευμάτων μέσα στα οποία δρουν, είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους ασκώντας τους στην ηθική αρετή, προκειμένου να φτάσουν στον ύψιστο στόχο, την ευδαιμονία.

νόμος: Αποτελεί πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: ὁ νομοθέτης οὐκ ἔῃ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλά και σπουδαῖα κελεύει (Ἠθικὰ Μεγάλα, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αυτό τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης προσθέτει νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Έτσι, για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται («Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται»).

Με τη χρήση αναλογικής απόδειξης συνεχίζει ο Αριστοτέλης, για να δείξει ότι το ίδιο συμβαίνει και στις τεχνικές εργασίες. Τέχνη: σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων που επιτρέπουν στον συγκεκριμένο κάτοχό τους να παράγει μορφές, τεχνικά δημιουργήματα. Υπό αυτήν την έννοια, δηλώνει ο Αριστοτέλης, η τέχνη μιμείται τη φύση· κοινός παράγοντας που τις συνδέει είναι η ύπαρξη κάποιας δημιουργικής λογικής. Έτσι, τεχνίτης δεν είναι μόνο ο καλλιτέχνης αλλά γενικότερα ο δημιουργός, και προϊόντα της τέχνης όχι μόνο τα καλλιτεχνικά έργα αλλά όλα τα δημιουργήματα του τεχνίτη.

Ειδικότερα, χρησιμοποιεί τα παραδείγματα του οικοδόμου και του κιθαριστή («όμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες»). Διευκρινίζει με αυτά ότι η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου στο περιεχόμενο της δεξιότητας που επιθυμεί να αποκτήσει. Έτσι, αν κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να είναι στην οικοδομική τέχνη. Το ίδιο και εκείνος που θέλει να γίνει κιθαριστής, θα ασκηθεί στο παίξιμο της κιθάρας. Ωστόσο, προσθέτει ένα νέο στοιχείο – επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητα της αποκτημένης επίκτητης ιδιότητας. Πιο συγκεκριμένα, η οποιαδήποτε εξάσκηση για την απόκτηση μιας δεξιότητας δεν οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, αλλά η ποιότητα της εξασκήσεως, που προηγείται, καθορίζει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας. Κάποιος θα γίνει καλός οικοδόμος, όχι αν απλώς οικοδομεί συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθεί στο σωστό χτίσιμο, και καλός κιθαριστής, όχι αν απλώς παίζει συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθεί στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. («ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν ... ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί»).

Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνει λοιπόν κάποιος ηθικά ενάρετος, μόνο αν εξασκηθεί σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

Τέλος, για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα, γιατί ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους («Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν ... ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί»).

- B2.** Στο παράλληλο κείμενο ο καθηγητής Μιχάλης Σταθόπουλος αναφέρεται στον ρόλο της δικαιοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, ο δίκαιος άνθρωπος διακατέχεται από το αίσθημα της φιλαλληλίας και της κοινωνικότητας, που αποτελούν το περιεχόμενο της δικαιοσύνης («Στη δικαιοσύνη λοιπόν ... το δίκαιο χώρο»). Συμπεριφέρεται με επιείκεια στον άλλο, κατανοεί την οπτική του και τον στηρίζει, είναι η «αρετή προς έτερον». Η δικαιοσύνη αποτελεί θεμελιώδη δημοκρατική αξία, πάνω στην οποία βασίζεται το ελληνικό

Σύνταγμα, που απαιτεί από τους πολίτες δίκαιη συμπεριφορά στα πλαίσια της κοινωνικής αλληλεγγύης («σημαίνει αυτό ... της κοινωνικής αλληλεγγύης»).

Τέλος, η συγκεκριμένη συμπεριφορά αφορά όλες τις ανθρώπινες σχέσεις στους διάφορους τομείς της καθημερινότητας, όπως τις προσωπικές, τις εργασιακές, τις πολιτικές, τις διακρατικές και τις πολιτιστικές («Η δίκαιη αυτή συμπεριφορά ... ή συλλογικές, σχέσεις»).

Παρόμοια και ο Σταγειρίτης φιλόσοφος αποδίδει μεγάλη σημασία στη δικαιοσύνη, καθώς την θεωρεί θεμέλιο συνοχής της πόλης και κοινωνική αρετή του ατόμου. Με το παράδειγμα «πράττοντες γάρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι» αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του.

συναλλάγματα: όλων των μορφών οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οι οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Βλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια Η33b17-18: οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγῆς ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότητος μὴ οὔσης συμμετρίας [: γιατί αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων· ούτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ἰσότητα· ούτε ἰσότητα, αν όλα τα αγαθά δεν μπορούσαν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο –μετάφραση Δ. Λυπουρλής]. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.

Επομένως, και οι δύο στοχαστές δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην αξία της δικαιοσύνης ως θεμέλιο των ανθρώπινων σχέσεων. Βέβαια, ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην απόκτηση της ηθικής αρετής της δικαιοσύνης μέσω του εθισμού σε αντίστοιχες δίκαιες πράξεις ενώ ο Μιχάλης Σταθόπουλος στη δικαιοσύνη ως αυθύπαρκτη αξία που κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα και διέπει όλες τις ανθρώπινες σχέσεις.

B3.

1. Λάθος 2. Λάθος 3. Σωστό 4. Σωστό 5. Λάθος

B4.

ρυπογόνος: γινόμενον, ἐγίνοντο, γίνονται

ανάθεση: νομοθέται

ένδεια: ἔδει

ξέφρενος: σώφρονες

διάστρεμμα: ἀναστρέφεσθαι

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΙΔΙΑΚΤΟ

- Γ1.** Επομένως ποιος θα τολμούσε, ενώ έτσι έχουν τα πράγματα, να επιχειρήσει τέτοιο πράγμα; Μου φαίνεται ότι είναι φοβερό/ παράδοξο εσείς, οι οποίοι έχετε διαταχθεί να φροντίζετε όλο τον χρόνο τις ιερές ελιές, ούτε να με έχετε τιμωρήσει ποτέ ως τώρα, επειδή καλλιέργησα παράνομα τον χώρο, ούτε να με παραπέμψετε σε δίκη, επειδή τάχα τις κατέστρεψα, αυτός, όμως, ο οποίος, ούτε τυχαίνει να είναι γεωργός εκεί κοντά, ούτε έχει εκλεγεί ως υπεύθυνος, ούτε τυχαίνει να βρίσκεται στην κατάλληλη ηλικία ώστε να γνωρίζει σχετικά με αυτά, να με καταγγείλει ότι κατέστρεψα την ιερή ελιά/ ξερίζωσα την ιερή ελιά.
- Γ2.** Ο ομιλητής κατηγορείται ότι έκοψε ένα ιερό ελαιόδεντρο. Στο απόσπασμα προσπαθεί να αποδείξει ότι δεν έχει διαπράξει το αδίκημα αυτό. Αρχικά επισημαίνει ότι δεν είναι λογικό να κάνει μια τέτοια παρανομία κατά την περίοδο της δημοκρατίας (δημοκρατίας ούσης). Μια τέτοια πράξη θα ήταν πιο πιθανόν να πραγματοποιηθεί τον καιρό των τριάκοντα (ἐπὶ τῶν τριάκοντα) κατά τον οποίο όποιος το επιθυμούσε είχε μεγαλύτερα περιθώρια να παρανομήσει (τῷ βουλομένῳ τότε μᾶλλον ἐξὸν ἀδικεῖν ἢ νυνί). Γι' αυτό θα αποδείξει ότι την περίοδο των τριάκοντα δε διέπραξε ούτε αυτό το αδίκημα ούτε κάποιο άλλο (ἐγὼ τοῖνυν οὐδ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ οὔτε τοιοῦτο οὔτε ἄλλο οὐδὲν κακὸν ποιήσας φανήσομαι). Επίσης, υπογραμμίζει ότι δεν είναι λογικό να διαπράξει μια τέτοια πράξη τη στιγμή που όλοι επαγρυπνούν μήπως γίνει κάποια τέτοια παράνομη δραστηριότητα (ὕμῶν οὕτως ἐπιμελομένων). Σε μια τέτοια περίπτωση θα ήταν ο χειρότερος εχθρός του εαυτού του (ἐμαυτῷ κακονούστατος), αν έκοβε την ιερή ελιά ειδικά από το χωράφι αυτό, στο οποίο δεν υπήρχε ούτε ένα δέντρο (ἐν ᾧ δένδρον μὲν οὐδὲ ἐν ἔστι) παρά μονάχα ο κορμός του ιερού δέντρου (μιας δὲ ἐλάας σηκός). Μάλιστα γύρω από το χωράφι υπήρχε περιμετρικά δρόμος (κυκλόθεν δὲ ὁδός) στον οποίο κατοικοῦσαν γείτονες (γείτονες περιοικοῦσιν) οι οποίοι θα μπορούσαν να αντιληφθούν άμεσα μια τέτοια ενέργεια, καθώς το χωράφι ήταν χωρίς περίφραξη (ἄερκτον) και ορατό από παντού (πανταχόθεν κάτοπτόν ἐστιν). Συνεπώς, αναρωτιέται ο κατηγορούμενος, ποιος υπ' αυτές τις συνθήκες θα τολμούσε να προβεί σε τέτοια ενέργεια (τίς ἂν ἀπετόλμησε, τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπιχειρῆσαι τοιοῦτῳ πράγματι;)

Γ3. α) τοῦτον δ' ὄς οὔτε γεωργῶν ἐγγύς τυγχάνει οὔτ' ἐπιμελητῆς ἥρημένος →

τούτους δ' οἱ οὔτε γεωργοῦντες ἐγγύς τυγχάνουσιν οὔτ' ἐπιμεληταί ἥρημένοι

β) διαβεβλημένος: διαβλήθητι

ἀφανίζεῖν: ἀφανιεῖν

φησιν: φαίη

περιοικοῦσιν: περιόκουν

Γ4α.

οὔσης : γενική απόλυτη χρονική μετοχή με υποκείμενο «δημοκρατίας» , ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο «παρανομῆιν»

ἀδικεῖν: τελικό απαρέμφατο ως υποκείμενο στο απρόσωπο ρήμα «ἐξῆν»

ἐμαυτῶ: δοτική αντικειμενική στον όρο «κακονούστατος»

ἐλαῶν : αντικείμενο στο απαρέμφατο «ἐπιμελεῖσθαι»

ὡς ἀφανίσαντα: αιτιολογική μετοχή συνημμένη στο «με» , υποκειμενικής αιτιολογίας, ως επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο «καταστήσαι»

ἐπιμελητής : κατηγορούμενο στο υποκείμενο «ὄς» μέσω της μετοχής «ἡρημένος» (ρήμα εκλογής)

Γ4.β. Πῶς δ' ἂν, εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ἦν, ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζειν ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου

Δευτερεύουσα υποθετική πρόταση: εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ἦν

Απόδοση : Πῶς δ' ἂν ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζειν ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου

Η δευτερεύουσα υποθετική πρόταση εκφέρεται με οριστική ιστορικού χρόνου (ἦν) και η απόδοση με δυνητική οριστική ιστορικού χρόνου (ἂν ἐπεχείρησα).

Συνεπώς ο υποθετικός λόγος δηλώνει **το μη πραγματικό.**

Μετατροπή στο προσδοκώμενο :

~~εἰ μὴ~~ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ὃ πῶς δέ ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζειν **ἐπιχειρήσω** τοῦ χωρίου.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΔΙΠΛΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑ

ΜΑΡΙΝΟΥ ΡΩΞΑΝΗ